

polja

novi sad - 30. novembar 1960

godina VI - cena 30 dinara

Izd. br. 1999

DRUŠTVENO-IDEOLOŠKA STRUKTURA I PROGRESIVNOST DANAŠNJE KNJIŽEVNOSTI

Perspektive savremene književnosti (VI)

Kad razmišljamo o društvenim i ideološkim komponentama književnog zbiljanja u Jugoslaviji posle 1945. godine, moramo priznati da još nije došlo vreme za definitivni sud o putevima kojima se književnost kretala u vreme kada se formirala ekonomska i politička struktura društva. Ipak bi razumevanje književne problematike ostalo nepotpuno kad ne bismo pokušali već sada da obuhvatimo stanje koje od oslobodjenja naovamo sve više postaje stvarni temelj njenog kretanja. O književnom stvaranju u vremenu socijalističke izgradnje moguće je raspravljati iz mnogih aspekata, ali među njima nesumnjivo je najvažniji aspekt društveno-ideološke strukture i progresivnosti književnih pojava. Pojam progressa je merilo za celokupnu aktivnost jugoslovenskog socijalizma, i zbog toga je sasvim prirodno da se već sada pitamo šta daje književnosti savremene Jugoslavije pečat progressivnog književnog zbiljanja — u čemu je njegova progresivnost.

Odmah na početku moramo istaći da društveno-ideološku strukturu današnje književnosti, odnosno progresivnost koju ta struktura potvrđuje, nije moguće odrediti lokalnim merilima, sa stanovišta više ili manje provincijalnih književnih programa i estetika. Progressivni značaj prakse jugoslovenskog socijalizma sasvim se otkriva tek u svetskim merilima, tj. na fonu svetske ekonomske, društvene i političke stvarnosti. Slično će nam se i progresivnost književnog zbiljanja u Jugoslaviji posle 1945. godine otkriti tek u svetlosti procesa koji poslednjih decenija oblikuju svetsku književnost. Na ovom mestu nije potrebno ponovo ponavljati svakodnevnu problematiku čoveka danas iz lokalnih okvira integrira u univerzalnost svetskog mira i rata, svetske ekonomike i politike, društvenog i naučnog progressa. Svi dobro znamo da je najzad došlo vreme kada nijednu pojavu ljudske stvarnosti više nije moguće razumeti iz njene tradicionalne i regionalne osobenosti, nego samo u svetskoj perspektivi. I ako je istina da ova tvrdnja važi i za književno stvaranje, progresivnost današnje književnosti moramo tumačiti u svetskim okvirima i u njima joj tražiti potvrdu.

A to znači da ovo naše razmišljanje mora da traži odgovor na sledeća pitanja: prvo, kakva je bila društveno-ideološka struktura svetske književne situacije posle 1945. godine, drugo, kako se kroz to razdoblje kretala književnost Jugoslavije, odnosno — konkretnije rečeno — slovenačka književnost koja će u ovom razmišljanju služiti kao primer za konkretizaciju opštih teza,

i treće, šta znače specifične crte posleratnog književnog razvoja ako ih posmatramo u svetlosti svetske književnosti, njene društveno-ideološke problematike i progressa.

Ova pitanja se u okviru opšteg pregleda ne mogu upustiti u podrobnosti koje svako od njih sadrži, već moraju ostati u granicama apstraktno predstavljene, na suštinske stvari uopštene shematike. To pre svega važi kao obeležje situacije u savremenoj svetskoj književnosti. Poznato nam je da je na pr. društveno-ideološka struktura književnosti u zemljama Zapada heterogena i u pravom značenju reči pluralistička. Isto tako znamo da književni razvoj ima svoj posebni, dovoljno još nerazjašnjen i možda još u potpunosti neopredeljen put u bivšim kolonijalnim, blokovski nevezanim, a pre svega u tzv. zaostalim zemljama. Sve su to za obeležje svetske književne situacije važna područja ali zbog očiglednosti problema treba ih apstrahovati i ograničiti se na one momente koji danas u najvećoj meri određuju društveno-ideološku fiziognomiju svetske književnosti, jer čine je na glavno razvojno protivrečje.

Kad je sa 1945. godinom svetska književnost ušla u posleratno razdoblje svog razvoja odmah se pokazalo da se uporedo sa rašću jednom stranom integracijom sveta u vojne i državno-političke blokove i književnost integriše na bazi više ili manje izražene programske, idejne i estetske polarizacije. Bilo bi, naravno, preterano govoriti o književnosti Zapada i Istoka kao o dva čvrsto povezana književna „bloka“, jer ni prva ni druga nisu savim homogene i unitarne. Bez obzira na to sve je očigledno da se baš u okviru blokovske podela sveta u posleratnim godinama ostvarila dalekosežna polarizacija svetske književnosti oko dva antagonistička književna programa, teorije i prakse. Do ove polarizacije nije došlo tek krajem drugog svetskog rata. Već nekoliko decenija pripremao ju je razvoj književnih struja, tema i problema u Evropi, Sovjetskom savezu, Americi. Ali tek posle drugog svetskog rata, u vremenu blokovske podela sve ta prerasla je u programsku integraciju književnih sfera. U književnosti socijalističkog tabora za reprezentativni pravac oktroisali su struju socijalističkog realizma koji je u ime književnog unitarizma odrekao romantiku, pozitivistički objektivizam nekadašnjeg realizma, naturalizam, simbolizam, a naročito razne varijante modernizma i avangardizma. U književnosti Zapada se posle velikog broja škola i stilova javlja široka struja nihilističke književnosti koja je najživlja i programski najekspanzivnija sila današnje zapadne književne situacije. Na ovom mestu nije potrebno ponavljati da izraz „nihilizam“ nije upotrebljen u svakidašnjem banalnom, pejorativnom značenju, nego kao teoretska oznaka za duhovno stanje čoveka koji doživljava svet u svetlosti propadanja metafizike i klasne društvenosti, odnosno konkretnije: nihilizam označava u tek vezi društveno-ideološki aspekt u kome čovek klasnog društva postaje svestan svoje istorijske, društvene, duhovne i pre svega ontološke ništavnosti. Tako

u nihilističkoj književnosti Zapada nije moguće zapaziti programsko jedinstvo, kakvo je u posleratnim godinama pokušala da postigne struja socijalističkog realizma, ipak ona predstavlja više ili manje jedinstvenu, idejnu i estetski izraženu komponentu u polarizovanju književnog situaciji našeg doba. Ta jedinstvenost nije u suprotnosti sa činjenicom da se književnost nihilizma javlja u dve različite varijante koje se među sobom dopunjuju i stapaju a često i razilaze. U avangardizmu nihilizam se ispoljava pre svega kao težnja za formalnom revolucijom, kao negacija tradicionalnih estetskih normi i vrednosti. Ali osim avangardizma koji se često oslanja na tradicionalnu, prednihilističku, i čak romantičarsku duhovnu sadržinu, nihilizam se u pretežnom delu današnje književnosti ostvaruje ne samo kao forma nego kao idejna supstanca, tj. kao negacija svih onih društveno-ideoloških koncepcija sveta koje su u svojoj suštini još metafizičke, romantičarske i pozitivističke. U oba slučaja se nihilizam književno javlja kao negacija društveno-ideološke, odnosno formalne tradicije prošlih književnih struja i stilova. Posledica toga je da ih na ovaj ili onaj način raščlanjuje, prodire u njih i postepeno integriira u svoju književnu problematiku.

Osnovnim razvojnim karakteristikama obe književne sfere da našnjeg sveta vraciemo se u zaključku ovog razmišljanja, a sada već moramo da uz shematiku ocrtanu lik svetske književnosti postavimo skicu književnog zbiljanja u Jugoslaviji posle 1945. godine. Kada razmišljamo o osnovama posleratne književne situacije ne možemo u potpunosti zaobići činjenicu da je Jugoslavija izvela revoluciju kao društveno i ekonomski srazmerno zaostala zemlja. To, naravno, ne znači da je bilo zaostalost i njeno književno stvaralaštvo. Književnost predratne Jugoslavije pokazuje u odnosu na vodeće književne zemlje tadašnjeg sveta osobenosti koje je u nekim pogledima moguće tumačiti kao zaostajanje za svetskim književnim razvojem, ali smisao tog zaostajanja je u perspektivi dugoročne razvojne dijalektike, naravno, relativan i uslovan. U svakom slučaju stoji da je ta književnost živela u znaku mnogih starijih i novijih stilova, pravaca i programa — od simbolizma, impresionizma i naturalizma do ekspresionizma i nadrealizma. Ipak nam o unutrašnjoj strukturi tadašnje književnosti takva stilska terminologija malo šta govori jer je zasnovana na spoljnim stilskim oznakama a ne na spoznaji društveno-ideološke osnove književnih pojava. U tom pogledu za tumačenje današnje književnosti može da bude mnogo važnije priznanje da je raznovrsnost njenih pravaca i procesa moguće redukovati na nekoliko temeljnih duhovnih perspektiva, odnosno društveno-ideoloških aspekata čija međusobna protivrečnost i razvojna doslednost je za književno zbiljanje mnogo bitnija od samog menjanja stilskih i izražaj-

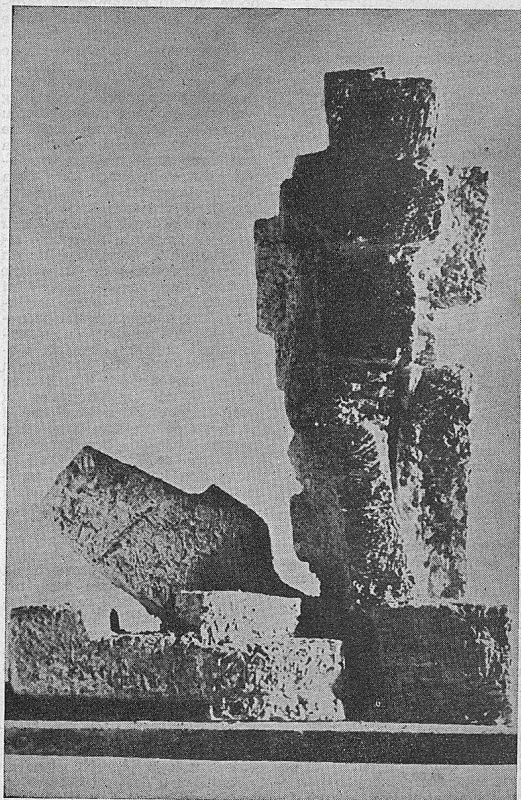
nih sredstava, pogotovo što je i to menjanje na kraju krajeva zavisno od kretanja društveno-ideološke strukture i njenih komponenta.

Jedna od takvih komponenti u razvoju današnje književnosti nesumnjivo je nihilizam. Druga velika društveno-ideološka forma čovekove svesti o svetu i samom sebi koja je poslednjih sto godina uticala na književnost jeste program revolucionarnog socijalizma. Njegov uticaj u svetu nedavne i današnje književnosti, naravno, ne treba ograničiti na struju socijalističkog realizma, koji u najboljem slučaju predstavlja samo književnu realizaciju socijalističkog etatizma, tj. jednu od protivrečnih i istorijski ograničenih faza u razvoju revolucionarnog socijalizma. Najposle, među osnovne društveno-ideološke aspekte koji su se za poslednjih sto godina na odlučan način umešali u književnost i u njoj se upravo do danas sačuvali treba ubrojiti i duh romantizma i mentalitet pozitivističkog objektivizma. Na ovom mestu, naravno, nije moguće upustiti se u teoretsku i istorijsku konkretizaciju koja bi pojavu spomenutih društveno-ideoloških

aspekata u književnom zbiljanju verno i plastično objasnila. Ali moramo upozoriti na unutrašnje odnose među njima i na logiku koja im određuje mesto u književnom razvoju. Polazna tačka iz koje je prvo proizašla književnost modernih vremena i u koju se u periodima društveno-ideoloških kriza uvek ponovo vraća, nesumnjivo je duhovna situacija romantizma, tj. situacija raskola između ideala i stvarnosti koja je mesavladljiva pošto idealnost romantizma ostaje samo unutar subjektivnosti izolovanog pojedinca. Pozitivistički objektivizam često se proglašavao kao više obezvređen je romantičarskog subjektivizma i kao njegova suprotnost, ali u književnom zbiljanju mašte se javlja kao prirodna dopuna i saputnik romantizma: svojim kontemplativnim ustanovljavanjem determinističke harmonije i mehaničkog početka nikada ne može da preraste u pravu negaciju romantičarskog raskola. Nihilizam se u književnom zbiljanju realizuje kao apsolutna negacija romantičarske subjektivnosti, kao obezvređenje njene uobražene idealnosti, a istovremeno i kao od-

m o m č i l o k r k o v i ć

č o v e k t u r d j a v a , 1 9 6 0

ricanje svakovrsnog determinističkog poretka i statične pozitivističke razumnosti. Slično nihilizmu i revolucionarni socijalizam negira romantičarsku subjektivnost i pozitivističku statiku, ali nasuprot nihilističke negacije koja ja ostaje apstraktna i statična afirmacija ništavila, negacija u ime revolucionarnog socijalizma mora se ostvariti kao dialektičko kretanje, kao neprekidno prelazanje iz idealne subjektivnosti u objektivnu aktivnost, iz nezavisnosti u normativnu organizovanost, iz negativne praznine u pozitivnu afirmaciju — ali ne radi toga da bi se to prelazanje umirilo u statičnu mehaničku poretka, nego da bi se preko nove negacije i novih mogućnosti vratilo na viši stupanj i u široj sintezi kao objektivnom poretku i afirmativnoj punoci. Drugim rečima rečeno: revolucionarni socijalizam ostvaruje se u književnom zbiljanju kao dialektička negacija ne samo romantizma i pozitivističkog objektivizma, nego i nihilističke negacije. A on to može da postigne samo tako ako ih kao momente svog dialektičkog kretanja sumira i u sopstvenom kretanju preraste njihovu jednostranu negativnost.

Kada sa stanovišta osnovnih društveno-ideoloških komponenti današnjeg književnog zbiljanja posmatramo predratnu slovenačku književnost kao primer književnog stvaranja u Jugoslaviji između dva rata, otkrivaju nam se u njenom razvoju karakteristični momenti. Romantizam je u toj književnosti još uvek bio živa i često prisutna komponenta razvoja, pa ga možemo prepoznati u raznim stilskim preoblikovanjima — od impresionizma i simbolizma do ekspresionizma i ostalih modernih stilskih škola. Ali njegov književni značaj kolebao se i padao s razvojem društveno-političke situacije. Poezija Srečka Kosoveća već u dvadesetim godinama je na jedinstven način ispovala protivrećnost i neodrživost romantičarske pozicije i pokušala da je preraste u pravcu revolucionarnog socijalizma. Pokušaji njegovih pesničkih savremenika da zatvorenost i izolovanost romantičarskog subjekta sakriju fiktivnim metafizičkim doživljajima samo su potvrdjivali sterilnost tadašnjeg romantizma. Zato nije čudno da je najznačajnija pesnička pojava tridesetih godina postala poezija Boža Voduška koja je na određen način razotkrila realnu protivrećnost izolovanog subjekta i postavila ga na raskršnicu između nihilizma i revolucionarnog socijalizma. U revolucionarnoj atmosferi tridesetih godina romantizam je postajao duhovno podređena komponenta u duhovnoj strukturi književnog zbiljanja. Nešto slično dogodilo se i sa pozitivističkim objektivizmom koji u slovenačkoj književnoj tradiciji, naravno, ni izdaleka nije imao takvog udela kao romantizam. Ali ukoliko ga je i bilo on se tridesetih godina izmenio u momenat idejne sinteze kojoj je osnovni pečat davalo prisustvo revolucionarnog socijalizma. Tako je nastala svojevrsna društveno-ideološka struktura predratne realističke proze Brežihova Vrance, Miška Kranjca ili Cirila Kosmača. Ideo što su ga u njoj imali romantizam i pozitivistički objektivizam nejednak je — u nekim predratnim Kranjčevim delima romantizam se od podređenog momenta menja u dominantnu komponentu — ali u reprezentativnim delima te struje faktički se ostvarila dialektička sinteza romantizma i pozitivističkog objektivizma sa perspektivom revolucionarnog socijalizma u koji oba prelaze kao u svoju viju, stvarnu i celovitu negaciju. A to je bilo moguće pre svega zbog toga što je duh revolucionarnog socijalizma posedovao sposobnost dialektičkog preoblikovanja ostalih komponenta književnog razvoja i što se još nije izolovao u apstraktnu statiku socijalističkog realizma. Kakav je u tom vremenu i u okviru takve književne situacije bio udeo nihilističkog duha? U svakom slučaju možemo pouzdano da tvrdimo da ga u razvijenom, unutrašnjem slednom i osvešćenom obliku nalazimo u veoma malom broju pojava, najčešće samo kao periferan momenat u koji je tu i tamo prerastao romantizam. Upra-

vo tako periferna ostala je i pojava modernističkog avangardizma. Iako se u slovenačkoj književnosti dvadesetih godina već prilično učvrstio, morao je u tridesetim godinama gotovo sasvim da se povuče na periferiju, što je pak više osobenost slovenačkog razvoja a ne karakteristika jugoslovenske književne situacije u celini.

Čista je takva društveno-ideološka struktura predratne slovenačke književnosti značila u odnosu na tadašnje svetsko književno zbiljanje? Pre svega je očigledna činjenica da se u toj književnosti još nije izvršio proces koji je tridesetih godina u vodećim književnim zemljama sveta bio već gotovo pred okončanjem — proces koji je u Sovjetskom savezu u drugoj deceniji posle Oktobarske revolucije dospelo do stepena kada se duh revolucionarnog socijalizma morao jednostrano tesniti u struju socijalističkog realizma, dok se na Zapadu na osnovama paralelnog, ali sasvim drukčije usmerenog odricanja romantizma i pozitivističkog objektivizma već pre toga razrasla široka, intenzivna književnost savremenog nihilizma. Poređenje takvog stanja s razvojem slovenačke književnosti pred revoluciju upućuje nas na sledeću tezu u njenim suštinskim razvojnim momentima: da je bila u situaciji kada je duh revolucionarnog socijalizma na određen način i u dialektičkoj sintezi uticao na duhovnu tradiciju romantizma i pozitivističkog objektivizma, kada se još nije počeo jednostrano da ograničava programom socijalističkog realizma i kada nihilizam još nije otišao dalje od svojih prvih, uglavnom i pretežno formalnih začelaka.

S takvom društveno-ideološkom strukturom se slovenačka književnost — a sa njom i celokupna književnost Jugoslavije — našla na pragu revolucije a zatim, posle njene pobe, u vremenu socijalističke izgradnje. Bilo bi, svakako, za pohvalu uopustiti se u podrobne označavanje pojedinih faza kroz koje je prolazio književni razvoj posle 1945. g. u skladu i uporedo sa razvojem društva i njegovih ekonomsko-političkih osnova. Ali na ovom mestu i u ovoj vezi potrebno je ograničiti se na pregled njegovih osnovnih karakteristika počevši od polaznih obeležja prvih posleratnih godina kada je izgledalo da će se u slovenačkoj književnosti i u literaturi Jugoslavije uopšte izvršiti metamorfoza sadržinske i formalne problematike u pravcu socijalističkog realizma. Ta metamorfoza morala je da ostane nezavršen pokušaj. Iako su u njoj sudelovali neki značajni predstavnici predratnog realizma, prožetog duhom revolucionarnog socijalizma, ipak je takva participacija obuhvatila srazmerno uzak krug progresivnih književnih snaga zbog čega je i imala veštački i apstraktan značaj. U vremenu kada je jugoslovensko društvo jasno formulisalo svoju težnju da ostane izvan vojnih i državno-političkih blokova, formiranih u vreme hladnog rata, pokušaj da se književnost integriira u sferu socijalističkog realizma postao je neaktuelan. To ne znači da se tendencije i pojedini elementi njegove ideologije više ne javljaju u jugoslovenskom književnom prostoru. Ali uglavnom ostaju neoformirane ili neosvešćene i ne mogu da prerastu u konačan sistem književnog programa, odnosno prakse. To je prva, ali ne najvažnija karakteristika razvoja u koji se književnost uključila posle pokušaja integracije u socijalistički realizam. Posle tog pokušaja i bez obzira na njegov veliki ili manji uspeh upravo se u našem književnom prostoru od oslobodjenja naovamo desio niz društveno-ideoloških procesa koji svojim različitim fazama i oblicima formiraju stvarnu bazu današnje književnosti, bazu koja omogućuje razumevanje njenih raznovrsnih pojava, protivrećnosti i konflikata.

Prvi od tih procesa, koji ostalim služi kao polazna tačka, raspadanje je društveno-ideološke sinteze u koju je revolucionarni socijalizam u deceniji pred drugi svetski rat uspeo da uključi elemente romantizma i pozitivisti-

čkog objektivizma, kako bi na takvoj osnovi mogla nastati progresivna književnost. Revolucionarni socijalizam je dialektičko kretanje koje u neprekidnom nastajanju i nestajanju svega što postoji uvek iznova menja stvarnost i u tom menjanju preobražava samog sebe, jer samo na taj način može da u neprestanom prelazanju sveta u praznu statiku i poredak svoje, sačuva svoju pravu, antimetafizičku sadržinu i stvaralačku dialektičku. Time što je izveo političku revoluciju prešao je jednu od faza svog razvoja i prevazišao njene društveno-političke perspektive. Pobedom revolucije morala se raspasti i društveno-ideološka struktura predradnionarne književnosti. Pokušaj integracije u socijalistički realizam bio je samo jedan od oblika procesa u kome se rastočavala nekadašnja društveno-ideološka sinteza. U svojoj suštini taj proces predstavlja dezagregaciju komponenta i elemenata koji su je sačinjavali.

Dezagregacija je vidljiva pre svega u stvaralaštvu autora koji su pre rata bili glavni nosioci progresivne književnosti. Romantizam i pozitivistički objektivizam oslobađaju se u njihovim delima iz jedinstva koje su činili s duhom revolucionarnog socijalizma. Iz momenata više celine menjaju se u samostalni element i često preuzimaju ulogu dominantne komponente u idejnoj strukturi književnih pojava. Baš zbog toga mnogi autor pokušava s nemalim nastojanjem da se vrati u nekadašnju društveno-ideološku sintezu u idejni jedinstvenost, što je više fiktivna memoarska rekonstrukcija nego faktička književna istina. Tako u toj književnosti nastaje kolebanje između sadašnjosti i prošlosti, između dezagregacije i nastojanja da se prevaziđu njene konzekvence pozivajem na tradiciju. To nastojanje ne može da sakrije činjenicu da je u prvi plan društveno-ideološke strukture književnosti neizbežno stupio momenat romantizma. Njegova dualistička slika u svetu, osnovana na raskolu između negativne stvarnosti i idealne subjektivnosti, sporosti i unutrašnjosti, pojedinca i društva, stvarnosti i snova, osećanja i delovanja, postala je dominantna komponenta mnogih značajnih književnih ostvarenja.

U više ili manje izraženom obliku otkrivaju nam je neki noviji romani Miška Kranjca, pesme i drame Mateja Bora ili pak novele Cirila Kosmača, i to čak i tada kada rekonstruišu atmosferu i zbiljanje revolucionarnog vremena. I ta rekonstrukcija obojena je romantizmom, jer je izgrađena kao sećanje na nešto što je u svojoj jedinstvenoj idealnosti u suprotnosti sa svakidašnjom protivrećnošću današnje stvarnosti. S druge strane nalazimo u toj književnosti, naravno, i dela koja pokušavaju da pomoću pozitivističkog objektivizma prevaziđu jednostranost romantičarske subjektivnosti oslobodjene iz revolucionarne sinteze. Ali kako pozitivističkom objektivizmu nije dato da faktički ovlada romantičarskom problematikom, javlja se u tesnoj vezi s njim i gotovo obavezno snažna romantičarska komponenta. Tako nam se kao osnovni rezultat raspada predratnih tema književnog zbiljanja otkriva pre svega nova, izrazita uloga romantizma i u manjoj meri pozitivističkog objektivizma. Možda se još više nego u stvaranju starijih književnika taj proces ispoljava u razvoju posleratnih književnih generacija. Porast romantičarskih elemenata u poziji posleratnog pokolenja koncentrisao se u delima generacije iz 1950. godine do te mere da se od njih formirala prava romantičarska poezija, sa svom tipikom svoje problematike. Romantizam je toliko postao centralna komponenta mlade posleratne lirike i njenih starijih savremenika, da ga je nesmanjenom značenju preuzeo i drugi talas posleratne pesničke generacije, iz 1955. godine, i — s izuzetkom retkih pojedinaca koji su pokušali da prevaziđu romantičarsku poziciju — postavio ga u središte svojih dela. Otada je upravo do najmlađih autora romantizam obavezan, gotovo već konvencionalna komponenta u društveno-ideolo-

škoj strukturi današnje slovenačke poezije.

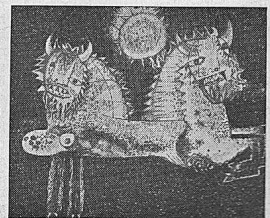
Slično zbiljanje se u svim posleratnim godinama ispoljava u prozi posleratnog pokolenja. Generacija iz 1950. godine koju predstavljaju imena Andreja Hienga, Bena Zupanič i Lojzeta Kovarčiča, delimično se utvrdila u pitoreskosti dekorativnog romantizma a delimično je pokušala da protivrećnosti nove stvarnosti zahvati objektivističkim kriterijumima. Ali i u toj varijanti nije u potpunosti mogla da se otme uticaja romantizma, tako da je u njenom razvoju došlo do snažnog kolebanja između obe glavne komponente u strukturi posleratne proze. To kolebanje je prelazilo i sve do danas još prelazi u prozno stvaralaštvo mnogih mladih proznih autora — od onih koji u novorealističkoj varijanti vezuju pozitivistički objektivizam sa snažnim tonovima romantizma, pa do predstavnika proze čistog romantičarskog subjektivizma.

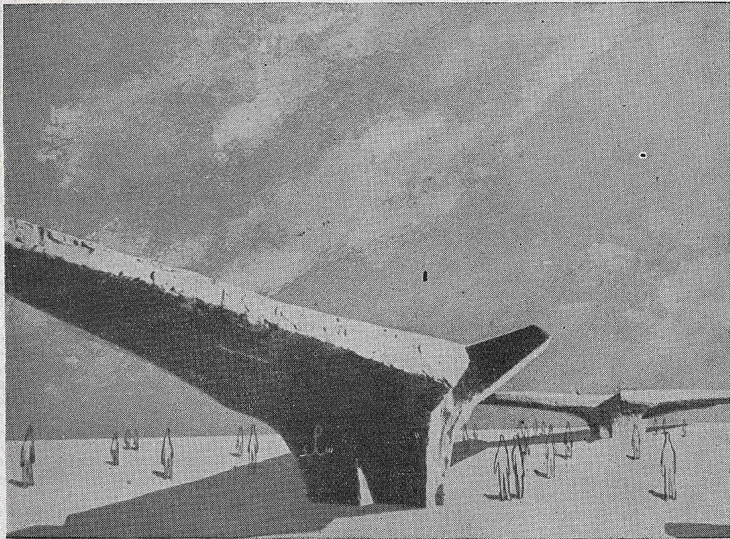
Protivrećnost društveno-ideološke strukture današnje književnosti tako je mnogostruka da sem opisanog procesa obuhvata još niz zbiljanja koja iz njega logično izviru i predstavljaju njegovu razvojnu negaciju. Najvidljiviji je, ali sam po sebi ne najznačajniji, proces porasta modernističkih elemenata u formi poezije i proze. Njegova idejna osnova, na koju se vezuje, u mnogim slučajevima je romantizam, a to je uzrok što mu je funkcija često samo dekorativna a ne stvarno substancijalna. Posle njega, a i nezavisno od njegovih namera, javlja se proces koji je za razvoj književnog zbiljanja i njegovu društveno-ideološku strukturu mnogo značajniji, jer u današnjoj književnoj situaciji ispoljava komponentu koja je mnogo življa i savremenija od romantizma i pozitivističkog objektivizma. Tu mislim na duh nihilističke književnosti koji se u današnjoj slovenačkoj literaturi javlja u retkim ali intenzivnim primerima. Njegova problematika realizuje se najčešće tako što se romantičarska pozicija u trenutku kad se njene unutrašnje protivrećnosti zaostre do krajnje mere, izrodjava u strasnu negaciju ne samo sveta, nego i vlastite kontemplativne subjektivnosti i najzad se — kad ne može ni u sebi ni u svetu da nađe mogućnosti za afirmativnu punocu — pretvara u negiranje i rušenje osnova ljudskog sveta. To je proces koji u današnjoj književnosti možemo da posmatramo u raznim stupnjevima, a uvek tako da njegov pot vodi iz rezigniranog romantizma preko romantičarskog revolta, u kom romantizam pokušava da prevaziđe samog sebe, u nihilistički revolt ili pak u pasivnu kontemplaciju praznine i ništavila koji ostaju jedina istina razrušenog, na pojedine delove razloženog sveta. To je stanje koje je poetski ostvareno naročito u lirici Gregora Strniše i Daneta Zajca.

Najzad, moramo se osvrnuti još i na proces koji je u današnjem književnom zbiljanju možda najmanje vidljiv, a ipak uvek prisutan, uvek onaj koji nastaje i menja društveno-ideološku strukturu književnih pojava a to je, naravno, proces kroz koji u današnju književnost prelazi duh revolucionarnog socijalizma. U stvarnosti koja se i sama kreće kroz dialektiku njegovih razvojnih faza, i književnost se ne može oteći impulsu koji revolucionarni socijalizam uvek iznova unosi u kretanje stvarnosti i ču veka. Ali otkako se raspala društveno-ideološka sinteza na kojoj se temeljila predradnionarne književnosti, duh revolucionarnog socijalizma javlja se u književnom razvoju na najzapećenije i katkad najprotivrećnije načine. U stvaranju starijih književnika čije književne pobude sežu u predratno doba, ispoljava se pre svega kao nostalgijno vraćanje u nekadašnju ideološku sintezu ili pak kao istrajnost u krugu njenih komponenti, tj. romantizma i pozitivističkog objektivizma. U svom negativnom obliku pokazuje se kao uporno odbacivanje svega što prevaziđuje i ruši nekadašnju sintezu, tj. kao odbacivanje nihilizma i avangardizma. U književnoj delatnosti posleratne generacije nalazimo ga u ideološki manje

vidljivom ali ne manje intenzivnom obliku i upravo svuda gde u središte društveno-ideološke strukture književnih pojava stupa intelektualni i moralni napor da se negiraju svi oni elementi savremene stvarnosti u kojima još uvek živi ili čak oživljuje staričnost svoje i praznina opredmećenosti, osveštena metafizičkom dogmom ili zamaskirana lažju romantičarskog sentimentalizma. Pečat tog napora nose na sebi književna ostvarenja koja su nastala kao kritika romantičarske pozicije, njene stvarne i sterilne negacije života. Jedan od najboljih romana posleratne slovenačke književnosti, Smoleova pripovest *Crni dani i beli dan* ironična je slika nestavnih strana romantičarskog sveta i čoveka. Najznačajnija drama posleratne generacije, Smoleova *Antigona*, otkriva protivrećnosti života koji skriva svoju vlastitu statiku i prazninu iza maske metafizičke razumnosti i poretka. Najzad razumljivo je da se duh revolucionarnog socijalizma u posleratnoj slovenačkoj književnosti javlja pre svega preko pojava koje pokušavaju da poreknu i prevaziđu nihilističku negaciju u ime nove, afirmativne punoci i dialektičkog stvaralaštva. A svi ovi procesi i pojave se, naravno, razvijaju i međusobno prepliću na najprotivrećnije načine. U zbiljanju današnje slovenačke književnosti duh revolucionarnog socijalizma javlja se kroz momente koji često — umesto da se sliju u dialektičku sintezu — ostaju izolovani i neostvarni delovi negativne celine. Negacija romantizma često ne može da preraste u faktičku afirmaciju stvarne, antiromantičarske stvarnosti i zbog toga ostaje samo apstraktna fikcija. Revolt protiv praznine sopstveničkog sveta često ne može da preraste okvire romantičarske moralnosti i apstraktne utopije, a upravo tako i nastojanje da se prevaziđe nihilistička pozicija pada natrag u idealnost romantičarske subjektivnosti. Ipak nam takve zaista brojne protivrećnosti ne mogu i ne smeju zakloniti vidik pred činjenicom da se preko njih uvek iznova javlja živa tradicija revolucionarnog socijalizma i da se iz tih protivrećnosti već sada radijuju mogućnosti za novu dialektičku sintezu u koju će revolucionarni socijalizam uključiti elemente današnjeg književnog zbiljanja i njihovu jednostranu negativnost izmeniti u moment dialektičkog kretanja ka afirmaciji, ka punoci aktivnog života i ka poretku antimetafizičkog sveta. Nastanak takve sinteze svakako nije samo stvar književnosti, nego kretanje same stvarnosti čiji deo je i književnost sa svojom dialektikom i progresivnošću.

Time se ovo razmišljanje približilo granici koja omogućuje da se iz otcrtavanja književnog zbiljanja u slovenačkom književnom prostoru vratimo opštoj temi društveno-ideološke strukture i progresivnosti književnosti u Jugoslaviji i u svetu uopšte, tj. polaznoj tački ovog razmišljanja. Pošto je pokušaj integracije u sferu socijalističkog realizma postao neaktuelan, moglo se očekivati da će u jugoslovenskom književnom zbiljanju uspeti da porastu tendencije ka formalnoj i sadržinskoj integraciji u oblast nihilističke književnosti. I zaista je otada u našoj književnosti snažno porastao udeo modernizma, tj. literarno-umetničkih i stilsko-estetskih koncepcija koje je stvorila moderna negacija tradicionalnih književnih formi. Modernizam je pogledno odlučno preobrazio formalni lik današnje književnosti i u mnogim oblastima uspešno zamenio preživele formalne prodece. Ali s druge strane očigledno je da sadržinski autentična

momento Krcović profeti spomenika heroja vrsšane, 1959

varijanta nihilističke književnosti u jugoslovenskom književnom prostoru još ni izdaleka nije mogla da postane dominantna komponenta njegove društveno-ideološke strukture. U poređenju sa predratnom situacijom kad je nihilizam bio samo periferan element na se sada, naravno, pomerio u središte književnog zbiljanja i postao jedan od izrazitih sastavnih delova njegove protivrečne strukture. Na njegovim temeljima nastaju književna ostvarenja u kojima je postigao razmeru stvarnog literarnog fenomena. Postojanje takvih pojava u književnosti savremene Jugoslavije nije rezultat podržavanja jer su ostvarenja o kojima je reč očividno autentična. Zato ih moramo objašnjavati kao izraz one opšte problematike koja je osnova nihilističke književnosti svuda u svetu. U društvu koje gradi socijalizam može ta problematika da postane autentična kao jedna od mogućih, iako u svojoj suštini, naravno, samo negativnih perspektiva prelaznja iz klasnog društva i njegove metafizičke i besklasni i antimetafizički svet komunizma. Nihilizam kao svest o raspadanju klasnog društva i ništavnosti njegovog čoveka zapravo je negativna strana tog procesa i prelaznja. U zapadnom svetu gde ta strana procesa prevladuje on je sasvim prirodno postao dominantna komponenta književnog zbiljanja. A u socijalističkom društvu negativnu stranu prelaznja iz klasnog društva neprestano prerašćuje i mora prerašćivati pozitivni moment njegove unutrašnje dijalitike, tako da nihilizam u našem književnom razvoju uprkos postojanju protivrečnosti iz kojih izrasta njegova autentičnost nije mogao da zauzme dimenzije zbog kojih bi njegovo pojavljivanje moglo da važi kao znak da se književnost integriira u sferu nihilističke književnosti Zapada. Kao što se nije realizovao pokušaj da osnova naše književnosti postane program socijalističkog realizma, tako je morala ostati ograničena i tendencija integracije u suprotnom pravcu. Umesto integracije u jednu od „blok-kovskih“ literarnih sfera središnja karakteristika naše današnje književnosti postala je preplitanje komponenta koje čine njenu društveno-ideološku strukturu, preplitanje koje se neprestano kreće u razvoju i prerasta svoje negativne momente. Za socijalistički realizam i nihilizam morali smo ustanoviti da u našem književnom zbiljanju nema su u oficijelnom ili stihijskom obliku dobili u svetu. Ali isto tako nije nikakva tajna da se i romantizam i pozitivistički objektivizam u našoj posleratnoj književnosti nisu mogli afirmisati u celovit i stabilnu književnu struju, već se lome u stvaralačkim protivrečnostima i naglo prelaze u epigonstvo. Uzrok treba tražiti u činjenici da su specije svetskog književnog razvoja poslednjih sto godina već prevladali oblici literarne

inspiracije. Romantičarski subjektivizam postaje s porastom moderne industrijske civilizacije i demokratije socijalizma sve manje adekvatan, a pre svega društveno neproduktivan i samo privatni oblik svesti o svetu. Slično se i pozitivistički objektivizam sa svojom verom u mehanički poredak i statičku ravnotežu menja u nešto što je za oseca nje modernog čoveka, koga su raspadanje klasnog društva, tehničko mešanje u prirodu i gubitak metafizičke vere u apriorni poredak sveta bacili u sasvim novo doživljavanje sveta, postalo nedostižno. To narodiš još važi za čoveka socijalističkog društva, jer aktivnost revolucionarnog socijalizma znači stvarno odstranjivanje mehaničkog poretka i apriorno determinisane stakite. Ova zakonitost modernog sveta i njegove književnosti realizuje se u dinamici naše književne situacije na taj način što ni romantici ni pozitivističkom objektivizmu nije dato da se pretvore u čvrstu i perspektivnu osnovu književnog stvaranja. Zbog toga ostaju samo momenti u kretanju njegove društveno-ideološke strukture. Duh revolucionarnog socijalizma koji ne može da se ograniči formulama socijalističkog realizma i ne može da istraje u svojoj predrevolucionarnoj formi, traži nove oblike za svoje književno delovanje. Pozitivistički objektivizam ne može da se ispolji u svojoj nekadašnjoj autentičnosti, zato se neprestano vraća u sferu romantičarskog subjektivizma. Suprotno, uloga nihilističkog duha često puta je ta da iznutra razlaže romantičarsku poziciju. Ali umesto da se nihilizam formira u zatvoreni sistem književne teorije i prakse sudara se sa svuda prisutnom, opštom i intenzivnom težnjom koja proizlazi iz tradicije revolucionarnog socijalizma i koja želi da preraste duh negacije da bi da podredila višoj dijalektičkoj sintezi koja udovoljava zakonitostima čoveka i kretanju njegove stvarnosti.

Sta je, dakle, — kada ove i druge karakteristike posmatramo u njihovoj zajedničkoj celini — progresivnost naše današnje književnosti? Mislimo da nam se njen progresivni značaj otkriva i potvrđuje gotovo svakim momentom koji karakteriše procese u literarnom prostoru moderne Jugoslavije — od činjenice da se te književnosti nisu integrirale ni u jedno od polarizovanih područja posleratnog sveta, da se u njima sačuvala snaga dijalektičkog kretanja i prerastanja pojedinih momenata i razvojnih faza i da ipak participiraju u formalnim metamorfozama svetskog književnog razvoja — pa do same po sebi shvatljive okolnosti da je osnova književne situacije u novom jugoslovenskom društvu umetnički i književno-estetski pluralizam i da najzad duh revolucionarnog socijalizma ostaje čista pobuda za prevazilaženje duhovne i umetničke protivrečnosti književne situacije, pobuda koja teži višoj i stvarnijoj sintezi.

U početku ovog razmišljanja bilo je formulirano mišljenje da je progresivnost naše književnosti potrebno odrediti merilima svetskog književnog zbiljanja. I zaista će nam se progresivni značaj momenata koji su navedeni pokazati u svojoj pravoj funkciji tek na fonu integracijske problematike koja je ovladala svetskom književnošću posle drugog svetskog rata. Suština te problematike je polarizacija oko struja socijalističkog realizma i nihilizma. Mada još nisu jasni svi vidici njihovog budućeg razvoja ipak je moguće braniti mišljenje da one predstavljaju u našem vremenu, svaka na svoj način, prepreku koju bi svetska književnost u svom daljem razvoju morala da prevaziđe i preraste. Za socijalistički realizam odmah ćemo utvrditi da je označavao samo prelaznu pojavu kojom je duh revolucionarnog socijalizma bio ograničen u uslovima staljinskog razvoja. Nihilistička književnost je svoj vrhunac postigla pre nekoliko decenija i danas je doduše još uvek u periodu spoljašnjeg širenja, ali u unutrašnjem dekadenciji, jer za nju samu postaje sve akutniji problem kako savladati sudbonosnu logiku nihilističke pozicije. Činjenica je da ovo pitanje postaje centralno u najznačajnijim ostvarenjima posle drugog svetskog rata, što je možda znak njenog kraja.

U ovakvim okolnostima problem društveno-ideološke strukture i progresivnosti današnje književnosti ne javlja se više kao pitanje o uključivanju u jednu od postojećih književno-integracijskih sfera, već upravo obratno — kao nužnost da književno stvaranje utire sebi put iz današnje polarizacije u književnosti koja će biti pravi izraz univerzalne problematike modernog čoveka i koju je u okviru svoje prognoze socijalizma nagoveštavao već Marks.

Na tom putu razvoj koji je književnost u Jugoslaviji napravila posle 1945. godine predstavlja pojavu kojoj imamo pravo da damo obeležje progresivnosti. Time što sabira u sebe, kao na razne strane otvorenoj raskrsnici, suštinske društveno-ideološke komponente savremene književne situacije sveta, ne pokušavajući da ih pojednostavi i svede na jednu od njenih prelaznih jednostranosti, time što participira u celokupnoj sadržinskoj i formalnoj protivrečnosti svetske književnosti, ne pokušavajući da je spase jednom od preživelih ili nedovoljnih koncepcija, razvija se ona u pravcu koji u progresivnom smislu vodi stvaranju književnosti koja će biti adekvatan izraz problematike čoveka u modernom, socijalističkom društvu i civilizaciji, autentičan izraz njegovih društvenih osnova i ideološka potvrda njegovog postojanja.

Janko KOS

Sa slovenačkog preveo
Dejan POZANOVIC

UZROCI PESME

Utisnuh u te sve što stekoh
jer znam šta znači voleti
kad nam se ruke razlaze
jer znam šta znači mučnu oprastati
davati deo po deo bez uzvrat
jer znam šta znači odbojnost svakodnevnih trgova
anemičnost obolelih istina
nerazmršive tonote letu započetom
zakasnelost istina u hladnoći čekaonica
u neopozivoj hladnoći zvezda (vredi li pristati?)
jer znam šta znače ovi neutješni zidovi
sa ispisanim imenom baruta na otvorenosti
na otvorenosti dugotrajnog smenjivanja
ove oči zidova u kojima se gube tragovi i senke
ovi zidovi u kojima nestaju naši odevi
i buduća preseljavanja
jer znam šta znači ova prekopana ulica
koja povraća naše prozle kosti
davno zakopane na njenom dnu
na dnu pesmom i pesovkom otvorene prekretnice
ispreturani uvek isti prozori uvek iste namere
isto parče krova nad zbrinutim čelima
isto parče neba nad razvejanim očima
isto parče jutra nad zapaljenim danima
i neizbežna tuga zakovanih vrata
jer znam šta znači nositi nasledjenu vatru
dok se vetrovi sudaraju na trgovima
i zapaljeni pogledi mimolazi
a noć se krpna zglobi između mosta i grada
jer znam šta znači da reka teče
kako već teče utrobom zvezde krovove i smeće
oči lišene slika opale žute dane
sa one tužne praslonske grane
kada premeće premeće premeće
jer znam šta znači pamtili bol
postajemo veći kazaljka većnog sata
uzalud sresti poljubiti drugog tajno u sebi
a potom sebi ruke seći u praznini hvata
jer znam šta znači nepreglednost ovog mora
kad se izgubljenim brodom osvaja
jer znam šta znači cvet ovaj mali
ko dlan okrenut suncu neizbežni
dok ga oporost sopstvenog ploda ne porekne
jer znam šta znači učiti pohod
ovih očajnih srpskih brda
i put neizvesni i zora povrh šljiva što se kresti
jer znam šta znači sve čudo toga što nas gradi
i kao kob stečena oko nas kruži
pa jesmo kako jesmo kako ne bismo bili
ni mnogo lepi ni odevč tužni već to što jesmo
pod suncem uvek sami i neudžni
pa zato kažem i zbog svega
zbog vas u mene odevenih i opet mene
i zbog te bitke nikad dobijene
obalom sunca proći
i povrediti raspored sveta
ritam navike pitkost vazduha

proći

i povrediti davno stečena uverenja
nepromenjenih dvorišta

proći

i povrediti oglašene visine nedozvoljenim
istrčavanjem u prostor gde nas još nema

proći

i razbiti ikonu sumnjajući
u vrednost proverenu i časnu

proći

i razbiti procvetale saksije pokuda
na balkonima susedskih dogovora

proći

ulicom otvoren gde sve se već zna
sasvim dovoljno za nesporazum

proći

predelom ovim gde noć se sporo preseljava
i utvorno lete senke povrh zaspane vode

proći

obalom ovom gde čudno šapuću vrbe
vešajući potom o grane sopstvene mrtve priče

proći

i ugusiti plamen pričujući snagu
te vatre i nekad štedro deljene ljubavi

proći

a pripremiti plod budućeg
mada ga još niko ne zna al sluti

proći

mostovima u nama jedva iznudjenim
ne vodeći računa o dozvoljenom opterećenju

proći

i srušiti sve lutke punjene šuštavom slamom
i ostala strašila nad raspevanim žitom

proći

a očuvati oblapornost ovog bogačenja
bolom neprestanog odricanja

proći

a odbaciti jednom već poljubljeno
hrabrošću neminovnog poricanja da bi ostao

proći

za stepenik više uvek izdržati penjanje
jer teško je nesigurno a lepo jer

proći

sva vrata i beskonačnost otvaranja
nikad nećemo al ipak

proći

jer velike spasonosne gladi
buktnjaju po zasadjanim šumama u nama

proći

jer bejah ubijen a ubih u sebi vlast smrti
i sebe cvetom nežnim i tek niktim

proći

tim mostom preko svih neretvi žedju obale dok gore
opreznim hodom otkrića još ne svitklim

proći

već jednom u predeo sebe gde bukte
prsti lepog otimanja i sve zelenogore.

Pavle POPOVIC